

KOVÁCS GERGELY

Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma,
Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola,
Magyar Irodalom és Kultúra Alprogram
koge@drkg.hu

„SED NOS MUTAMUR IN ILLIS” – A KOLLÉGIUMI HAGYOMÁNYOK TOVÁBBÉLÉSE AZ ÉNEKKARI ÉS DIÁKEGYESÜLETI KERETEK KÖZÖTT

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM KÁNTUSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ EGYETEMMÉ ALAKULÁS IDEJÉN

Az 1739 óta gyülekezeti, temetési és iskolai reprezentációs szolgálatokat végző Főiskolai Énekkar (Kollégiumi Kántus) fiatalemberekből álló énekeseinek 1914 őszétől nemcsak az első világháború okozta nehézségekkel kellett megbirkóznuk, hanem szembesültek az egyetemmé alakuló felsőfokú oktatás miatt megváltozott környezet kibívásaival is. A tanulmány bemutatja a Kántus tudatosan felvállalt hagyományörző szerepét, amely nagyrészt abból az identitásból táplálkozott, hogy a Kántus volt a legrégebbi diákegyesület. Az énekkar egyetemalapítás terveitől kezdve részt vett az emlékezet fentartásának különféle alkalmain, melyek között a nemzeti és egyházi megemlékezések – október 6. és október 31. – mellett a temetések súlyát növelte, hogy a háború évei alatt többször is társaikat búcsúztatták. A konfliktusoktól sem mentes háborús évek bemutatását a Kántus jegyzőkönyve és a korabeli sajtó cikkei mellett az érintett hallgatók későbbi visszaemlékezései szolgálnak forrásként. Ezek között kiemelten fontosak a hadbavonult teológusok 1963-ban összegyűjtött emlékei, mivel a „40 honvéd teológus” továbbra is kántustagként definiálta magát.

Kulcsszavak: Debreceni Református Kollégium, Debreceni Egyetem, Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem, Kollégiumi Kántus, Főiskolai Énekkar, emlékezet, egyetemalapítás, temetés, hagyományörzés, visszaemlékezés, 40 honvéd teológus,

„SED NOS NON MUTAMUR IN ILLIS” – SURVIVING COLLEGE TRADITIONS OF A STUDENT ASSOCIATION: THE CHOR OF THE REFORMED COLLEGE OF DEBRECEN DURING THE FIRST ACADEMIC YEAR OF THE UNIVERSITY OF DEBRECEN AND THE FIRST WORLD WAR The College Choir (Kántus) of the Reformed College of Debrecen has been serving the school and the local society since 1739 with its performances on school occasions, memorial events, and funerals. During the years of the First World War the young men had to face not only the difficulties caused by the war, but also the challenges of the newly formed university. The Kántus, as a student association felt the duty of keeping the memory of national heroes and religious predecessors alive, as well as their comrades who were killed in the war. The study uses the minutes of the choir, news of local and national newspapers, and memoirs of the members involved in the events, and, in some cases, conflicts around the choir. Among the sources, the paper also relies on the collected memoirs and diaries of the 40 volunteers who defined themselves as members of the choir during their training in Budapest.

keywords: University of Debrecen, Reformed College of Debrecen, Kántus, memoirs, memory, tradition, funeral, foundation of the university, transition, 40 volunteering theology students

A Kántus mint a kollégiumi hagyományok őrzője

A Debreceni Egyetem címerében az 1538-as évszám hirdeti, hogy a 21. századi modern intézmény azonosul az elődjének tekintett Debreceni Református Kollégiummal és annak múltjával. A mintegy harmincezer hallgató jelentős része azonban feltehetőleg nincs tisztában azokkal a hagyományokkal, melyeket a reprezentációs jelképek – a diplomaosztáskor viselt, karonként eltérő színű köpenyek, az egyetemi vezetők zöld és aranszínű talárjai vagy az ünnepi alkalmakkor a menet

élén hordott gerundiumok – képviselnek. Az sem közismert, hogy a debreceni felsőoktatás fontos jelképe a Debreceni Református Kollégium Kántusa is, amely közel három évszázada szolgál a Kollégium és az református gyülekezetek mellett a helyi felsőoktatás ünnepélyes alkalmain.¹

Annak ellenére, hogy a Debreceni Református Kollégium Kántusa – a huszadik század első évtizedeiben hivatalosan még Főiskolai Énekkar – az egyetem alapítása utáni három évtizedben az egyetemi rendezvények állandó zenei háttérszereplője volt, a köztudat nem tartotta számon egyetemi énekkarként. A *Magyar Nemzet* zenetörténetben is tájékozott újságírója például 1939 februárjában a Szegedi Egyetemi Énekkar budapesti vendégszerepléséről szóló beszámolóját ezzel a felvetéssel zárta:

„E hangversennyel kapcsolatosan kell rámutatnunk arra a sajnálatos körülményre, hogy sem a pécsi, sem a debreceni egyetem nem követte eddig még a budapesti és szegedi egyetem példáját az énekkar szervezése terén. Annál jobban sajnáljuk ezt, mert az egyetemi énekkarokban rendkívül nagy nemzeti és kulturális lehetőség rejlik, s a debreceni egyetem jogelődje, a debreceni református főiskola olyan kántussal szerepelt a magyar zenetörténetben, melyre mindig büszke lehet Debrecen városa. Itt igazán nem lenne gyökértelen az egyetemi énekkar, hiszen ősi magyar hagyományai vannak a debreceni főiskolai kántusnak. Azonban nemcsak Debrecenben meg a pécsi egyetemen, de minden főiskolán nagy szükség van a közösségalkotó és közösségformáló hatalmas tényezőre: a jól működő énekkarra. Tevékeny és lelkes munkaerők állanak e kérdésben is rendelkezésre, reméljük, hogy mielőbb terük is lesz a működésre!”²

Modern pedagógiai megközelítésében az újságíró „a jól működő énekkarra” közösségalkotó erőként tekintett, ugyanakkor viszont nem bírt friss adatokkal az akkor már saját névhasználatában is egyetemi kötődését hangsúlyozó Kollégiumi Kántus Egyetemi Énekkarról. Pedig az egyetemalapítás előkészítésében is szerepet vállaló Főiskolai Énekkar az új Tudományegyetem első évtizedeiben is hidat képzett a régi Kollégium és az új intézmény között egészen 1950-ig, amikor a hitéleti képzés kizárása miatt vissza kényszerült húzódnai a Kollégium falai közé. Az 1914-es esztendő az énekkar tagjai számára sokféle kihívás kezdetét jelentette.

A Főiskolai Énekkar szerepe az egyetemalapítás előkészítésében

1914-ben, az egyetem megalakulása évében a tanulmányait már korábban megkezdett és az új intézménybe átkerült fiatalokban erősen élt a kollégiumi hagyományok átörökítésének vágya. Az addig Főiskolai Énekarnak nevezett diákegyesület tagsága számára a rendszeres énekes tevékenységükből adódott, hogy még erősebben vállalták a folytonosság felelősségét az új intézményi forma keretei között. Önazonosságuk elemei ugyanis a Kollégium diákéletének hagyományos formáira épültek. A középkor óta, de a 16. század első felétől bizonyítottan egészen a 19. század végéig a debreceni felsőoktatás a Kollégium épületében zajlott, főiskolai szinten, az alap- és középfokú osztályokra épülve. A jogi és bölcsészképzés mellett a legjelentősebb szerepet a leendő lelkészek gyülekezeti szolgálatra felkészítése kapta. A tanulmányaikat önszerveződő diákegyesületi étellel kiegészítő fiatalemberek egyik látványos és a Kollégium falain kívül is népszerű tevékenysége zajlott a Kántus – illetve köznévként kántus – néven ismert énekkarban, melynek szolgálatai is elsősorban hitéleti alkalmakhoz kötődtek. 1880 után, amikor a szintén diákokból álló

---

¹ A Debreceni Egyetem és jogelődjeinek keretein belül szervezett új zenei együttesek átvettek ugyan különféle reprezentációs feladatokat, de a Zeneművészeti Kar énekkarai – a Bárdos Lajos Leánykar és a Canticum Novum Kamarakórus – mellett az önkéntes énekesekből álló és az évekkel korábbi egyetemi énekkarok – különösen a DOTE Kórus és a Monteverdi Kórus – helyét betöltő MediChoir Hallgatói Kórus is a Kántus szellemi utódjának számítanak, és az egyetem igényes színvonalát hirdetik a hallgatók széles körű érdeklődéséről tanúskodva. Az összetartozás alapja az énekkarok közötti szoros személyes kapcsolat. A Zeneművészeti Kar oktatói és hallgatói közül többen is vezették – Berkesi Sándor és Arany János –, kísérték – Karasszon Dezső – a Kántust, énekeltek benne diákként – Török Ágnes –, illetve karvezetői gyakorlatukat végezték a kórossal – Kissné Mogyorósi Pálma –, esetleg Berkesi Sándortól vagy Arany János tanár úrtól sajátították el a karvezetés fortélyait – mint például Főgel-Veres Anett.

² G. E., *A Szegedi Egyetemi Énekkar budapesti vendégszereplése* = *Magyar Nemzet* 11. évf. 39. sz. (1939. február 17.), 13. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzet_1939_02/?pg=252&layout=s (letöltés: 2026. 06. 12.)

Tűzoltóegylet megszűnt, a Kántus hagyományörző szerepe megnőtt, mivel ez maradt az egyetlen évszázados múltra visszatekintő diákegyesület.

Diáktársaik, tanáraik és a városi közönség rendszeresen hallhatták a Kántus szolgálatait a Kollégium Oratóriumában a vasárnap délelőtti istentiszteleteken, az iskolához tartozó és az előkelő városi családok elhunyt szeretteinek temetésén, a Csokonai Kör alkalmain, valamint a nemzeti ünnepek megemlékezésein. A vonattal megközelíthető – főleg alföldi – városok gyülekezeti alkalmain is részt vettek, többnyire jótékonyági műsorokkal, melyek alkalmával nemcsak a lelkészárvák részére létesített otthonok, a Kálvineumok³ javára gyűjtöttek adományokat, hanem a létesítendő debreceni egyetem számára is. A gyűjtéshez és a terv népszerűsítéséhez már egészen korán, a második vidéki egyetem ötlete felmerülésének idején felajánlották szolgálataikat az énekesek. Az egyetemalapításhoz 1893-ban jelentős összegekkel hozzájáruló debreceni alapítványtevők között természetesen szerepeltek ugyanazok a bőkezű donátorok is, akik a Kollégiumot, illetve közvetlenül a Kántus énekeseit is támogatták, például Hegyi Mihályné és Kövesdi János feleségével, Bekecs Sárával.⁴

1905-ben, amikor az új egyetem létesítését segítő általános adakozó lelkesedés újabb lendületet kapott, a Hittanszaki Önképző Társulat⁵ és a Főiskolai Énekkar közösen szervezett új ötletként vidéki „Egyetemi hangverseny” elnevezésű programot. 1905. február 19-én Hódmezővásárhelyen⁶ a délelőtti istentiszteleten, majd a fényes bankett után a városi székház közgyűlési termében szerepelt a kórus, éjjel pedig az iparegylet székházában báloztak. 1

Ekkor még fel sem merült, hogy a vendéglátókhöz közelebb eső Szegeden is létesítenének egyetemet, ezért a felekezeti elfogultság mellett az alföldi öntudat is az ügy mellé állította a vásárhelyieket. A helyi lap, a *Vásárhely és Vidéke* részletes felhívása körültekintő szervezésről tanúskodik. Nemcsak a résztvevő diákok nevét, évfolyamát, a védnököket, a részletes műsort és a programot sorolta fel, hanem közölte a debreceniek adakozásra felszólító szövegét is, mely a korszakra jellemző emelkedettséggel igyekezett lelkesíteni a közönséget:

„Kirándulásunk célja nagy és nemes. A debreczeni egyetemért küzdünk. Egyeteméért annak a városnak, amely a kálvinizmusnak és a magyarságnak első városa, büszkesége, életet sugárzó középpontja; – ahogy itt dobog a szív, úgy érez e hazában minden magyar és minden kálvinista. Debreczen és ősi kollégiuma törhetetlen várunk volt annyi évszázadon át; – a dicső múlt iránti hála s az ismeretlen jövő iránti kötelesség is megkívánja, hogy ezt a várat még jobban erősítsük. Nyugodalmas, békés időkben hadd legyen az a romlatlan, tiszta tudománynak táplálója, tanítója; — ha pedig az időknek megnehezült járása részkiáltást csal ki a honfi kebelből: hadd legyen akkor magasba nyúló őrtorony, melynek ormáról ügyeire várja a vezérlő fényt minden vitéze a magyar szabadságnak! Mert egyházat tisztelni, hazát szeretni Debreczenben tanulunk legjobban! Azért is megyünk most ki, hogy erről is bizonyosakká tegyünk mindeneket. És azért, hogy munkásokat szerezzünk a debreczeni egyetem ügyének és érdekeinek. Munkásokat, kik egyaránt buzgólkodjanak szóval és tettel, egyenlőképpen áldozzanak szellemi és

³ Kálvineum, „Mozgalmuk céljaul az alapító Országos Református Lelkészegyesület a lelkészárvák nyomorának enyhítését és különösen taníttatásuk lehetővé tételét tűzte ki. Ezen utóbbi cél elérése végett Kálvineum névvel internátusokat állított fiúk részére 1914-ben Hajdúböszörményben, leányok részére 1922-ben Nyíregyházán. Ez utóbbi maga után vont a tanítónőképzede megteremtését is.” Zoványi Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 290–291.

⁴ Mudrák József, *Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása* = Orosz István – ifj. Barta János (szerk.), *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 41–56, 42.

⁵ Az 1869-ben alakult Hittanszaki Önképző Társulat (HÖT) a lelkészképzést önműveléssel kiegészítő diákegyesületként pályázatokat írt ki, megemlékezéseket és a városi közönség körében is népszerű előadásokat szervezett, belmissziós mozgalmat indított. Barcza Józsefné, *A diáktársaságok és diákegyesületek* = *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. Barcza József, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 697–752, 717, 721.

⁶ Hódmezővásárhely Magyarország harmadik legnagyobb lélekszámú református egyháza volt a század elején. Kapcsolata a Debreceni Kollégiummal régi gyökerekre vezethető vissza. Szeremley Sámuel akkori hódmezővásárhelyi lelkésznek köszönheti a Kántus identitásának egyik sarokkövét, ugyanis ő közölte először Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi lelkészről írt monográfiájában az alapítás évszámát. (Szeremley Samu, *Szőnyi Benjámin és a hódmezővásárhelyiek 1717–1794*, Budapest, Hornyánszky, 1890.) Szeremleyt az elsők között avatták a Debreceni Egyetem díszdoktorává többek között Baltazár Dezsővel és Tisza Istvánnal együtt 1917-ben. <https://unideb.hu/debreczeni-magyar-kiralyi-tudomanyegyetem-diszdoktorai-1912-1921> (letöltés: 2026. 06. 12.)

anyagi javakkal. Az egyesült munkának siker az eredménye; ha nem fogyatkozik el a mi buzgóságunk, meglesz a debreczeni egyetem is és hirdetni fogja az Isten dicsőségét, édes hazánk szerelmét, a vallásban hűséget és az emberek közt való békeséget mind az időknek végéig!”⁷

A monarchia időszakának jellegzetes retorikája a hazaszeretetet a kálvini hitelveket követő étosszal társítja, mely „szellemi és anyagi javakkal” egyenlően áldozni képes támogatókat feltételez. Ez a motívum rendszeresen visszatért a Kántus alapítványi hangversenyein is, amelyek alkalmával jelentős összegeket osztottak ki az énekesek között, akik nemcsak a mindennapos megélhetésüket tudták kiegészíteni a szorgalmas próbára és fellépésre járással, hanem mintaként a nagylelkű közadakozást és az adakozó emlékének akár halála után évtizedeken keresztül is zajló megőrzését is láthatták.

A hódmezővásárhelyi fogadóbizottság idézett üdvözlő beszéde az elvárt emelkedettség mellett is elismeri az egyetemalapítás fontosságát. Nem meglepő, hogy a város vezetése hat évvel később hivatalos formában is kifejezte erkölcsi támogatását. 1911. október 26-án tíz tiszántúli vármegye, „továbbá Debrecen, Hódmezővásárhely és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú városok küldöttei adták át a kormánynak” a debreceni városi tanács által megszövegezett támogató *Emlékiratot*,⁸ melynek magasztos céljait képviselték az anyagi és erkölcsi támogatásra buzdító énekesek.

„Az a törekvés, mely a debreczeni kollégium ifjúságát városunkba hozta, annyira fennkölt és minden tekintetben annyira hazafias, hogy az előtt csak tisztelettel és a legnagyobb elismeréssel hajolhatunk meg. A debreczeni egyetem létesítése és felállítása érdekében folytat küzdelmet és csinál propagandát az öskollégium lelkes ifjúsága, erős várat szándékozáván építeni a tudománynak, a lelki műveltségnek, az ideálisan rajongó magyar hazaszeretetének. A nemzeti nevelés, a minden ízében magyar kultúra fejlesztését és előbbrevitelét munkálja a missziói útra kirándult diákság, áldozatra és támogatásra híván fel a társadalmat, mely nem zárkózhatik el azon törekvések támogatása elől, melyek hazánk, ezeréves nemzetünk jövő nagyágával és boldogulásával állanak szoros kapcsolatban.”

Az 1905-ös hangverseny után – inkább ugyanannak a lelkesedésnek a részeként, mint annak következményeként – az egyházkerületi közgyűlés a már nagy hagyományú stúdiumokra épített négy tanszék megerősítését, tulajdonképpen az egyetemi oktatásra való átállást készítette elő.¹⁰ A hódmezővásárhelyi egyetemi hangverseny célkitűzésének megvalósulása egy jelképes eseménnyel is érzékeltethető: 1917. december 15-én a Debreceni Magyar Királyi Egyetemnek otthont adó Kollégium Dísztermében a Reformáció 400. évfordulója alkalmából 11 díszdoktor avatott, közöttük Szeremley Sámuel hódmezővásárhelyi lelkészt és gróf Tisza Istvánt, akinek nevét négy évvel később az intézmény felvette.¹¹ Az ünnepségen természetesen a Kántus szerepelt¹² mint az intézmény énekkara – nevében ugyan még Főiskolai Énekkarként, gyakorlatilag az egyetem kórusaként.

A Főiskolai Énekkar emlékezeti tevékenysége a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem életében

A temetések szolgálatai

A Kollégiumi Kántus szolgálatai közül a legfontosabb hagyománnyá a kezdeti időktől a temetések váltak. Az énekkar alapítását az 1739-es pestisjárvány idején Maróthi György által összehívott temetői kvartetthez kötik, és a Kántus országos ismertségéhez is nagyban hozzájárultak Jókai Mór

⁷ Vásárhely és Vidéke, 23. évf. 21. sz. (1905. február 14.) 2–3.

⁸ Mudrák József, *Egyetemalapítási tervek...*, 48.

⁹ *Debreczeniek városunkban. A debreczeni kollégium ifjúsága nálunk* = Vásárhely és Vidéke 23. évf. 23. sz. (1905. február 19.) 3.

¹⁰ Mudrák József, *Egyetemalapítási tervek...*, 43.

¹¹ (*A debreczeni egyetem díszdoktorai.*) = Budapesti Hírlap XXXVII. évf., 309. sz. (1917. december 16.), 7. Az öt debreceni professzoron és lelkészen kívül a távolabb lakók „táviratilag mentették ki elmaradásukat.”

¹² *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 283.

regényei, melyek visszatérő elemként elevenítik fel a Kántust mint temetői énekkart.¹³ A temetések azonban nem csupán a végtisztesség megadásának és a gyászolók vigasztalásának lehetőségét kínálták, hanem a hozzátartozóktól kapott tiszteletdíj – a stóla – az énekes szolgálatot végzők megélhetését is segítette.

A világháború idején a Kántus is bevonódott az áldozatok búcsúszertartásaiba. A Hősök temetőjének újrainvitálásakor is szolgált 1915. február 21-én, három evangélikus porosz katona temetésén.¹⁴ A növekvő számú temetési szolgálatok között a kollégiumi társintézmények tanárait és diákjait is búcsúztatták. Ezekért a temetésekért az énekesek szabály szerint nem részesültek stólában, legfeljebb a családok külön ajándékában. 1914. november 5-én Monosses Ödön ötödikes gimnazista, Szabó Lőrinc tifuszban elhunyt osztálytársa temetésén,¹⁵ majd két hősi halott búcsúszertartásán vettek részt. November 10-én az „erős testalkatú” Kovács István tanítóképzési tanár,¹⁶ majd november 14-én a „27 évesen, a 19. csatában” elesett „örökké derült tekintetű, vidám kedélyű”, U. Szabó Gyula főgimnáziumi tanár oratóriumi gyászünnepélyén énekeltek.¹⁷

A háború évei alatt a kisebb létszámú férfikar énekeseinek több alkalommal is társukat kellett búcsúztatni, részben azzal a tudattal, hogy ők valamilyen okból nem jelentkeztek harctéri feladatokra. A hadbavonultak közül 1915 őszéig három diák- és dalostárs esett el a harctéren vagy halt meg kórházban, akikről a tanév eleji, szeptember 19-én tartott alakuló Kántus-közgyűlésen a karnagy emlékezett meg. „A késő utódok előtt csak e hideg betűk olvasása eleveníti fel emlékeiket,”¹⁸ írta le a jegyző az utókor kegyeletében bízva. A jegyzők általában is többször utaltak arra, hogy pontosságuknak köszönhetően maradnak fenn a nevek és az események krónikái. Az öregdiákok az évtizedekkel később tartott találkozókön is rendszeresen meglátogatták sírhelyüket.

A jegyzőkönyvben említett három hősi halott közül az első, Szathmáry Lajos nem a fronton, hanem a Salvator kórházban halt meg – a Kántus jegyzőkönyve szerint – tifuszban, és 1915. június 24-én temették el az az év január 20-án megnyitott kegyeleti helyen, a Hősök temetőjében. Augusztus 10-én a Czegléd utcai – Dobozinak is nevezett – temetőben lévő családi sírboltban helyezték végső nyugalomra Leelóssy (Leel-Óssy) Istvánt. Jakab Sándort ugyan nem Debrecenben temették el, de vele együtt már három fiatalra emlékezett a megcsappant számú énekkar. A kántusos temetések száma a polgári lakosság között is kiemelkedően magas volt a háború második évében. 1915. szeptember 8. és 1916. február 6. között – öt hónap alatt – 16 temetésen szolgált a Kántus, ami meghaladta a korábbi teljes tanévek átlagát. December 4. és 6. között három nap alatt négy szolgálatot is vállaltak. Előfordult – október 11-én –, hogy két szertartáson is részt kellett venniük, és a másodikra csak úgy ért vissza a temetőből a Nagytemplomba húsz énekes, hogy addig a lelkész, Jánossy Zoltán „kitartotta a prédikációt,” vagyis az igehirdetés befejezésével megvárta az énekeseket.¹⁹

¹³ A Kántust Jókai több helyen is temetési énekkarként örököltette meg mint debreceni jellegzetességet. *A kéoszívú ember fia* elején Baradlányé tabutörésének részesei, amikor az elhunyt által határozottan tiltott operarészlettel búcsúztatják. *A debreceni lunátikusban* a tetszhalott professzorné fölött énekelnek, és hasonlóan groteszk helyzetekben mellékszereplői az *Egetvívó asszonyországban* és *A kiskirályokban* is. A *Sárga rózsában* az egyre hihetlenebb pletykák betetőzéseként közli a lacikonyhás Csikmákné: „már el is temették a megmérgezett csikóst: a debreceni kántus énekelt fölötte; a szénior el is búcsúztatta”.

¹⁴ (*Német hősök temetése Debrecenben.*) = Pesti Hírlap, XXXVII. évf. 52. sz. (1915. február 21.), 15. „A német katonákat a hősök temetőjébe temették. A csapatkórházban a főiskolai énekkar elénekelt Luther imáját: Erős várunk nekünk az Isten. Majd Materny Lajos lutheránus főesperes mondott megható imát. A honvédtemetőben a református kántus énekelt gyászdalokat. Materny Lajos búcsúztatója után Márk Endre polgármester a város nevében megígérte, hogy a német katonák sírjait kegyelettel gondozni fogják. A kántus újra énekehez kezdett, s a honvédek három sortűzet adtak. [. . .] A temetésen tízezernyi tömeg vett részt.”

¹⁵ Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* 96., Egérfogó című szakaszában említi őt az osztálytársak között:

„hisz ez a gyerek itt, az meg amott, / Lehóczy a Homokkertben lakott, / s volt Szabó Pista s lett Gulyás Pali, / Zöld, Varga, Koppány, Sós, Béber Laci: / ez coetusban, az intézetben élt, / Monosses brúgót cserélt kifliért. . .” „Monosses Ödön nagy darab fiú volt, igazi parasztszármazék, jó tanuló, szintén korán meghalt.” Szabó Lőrinc, *Vers és valóság: Összegyűjtött versek és versmagyarázatok*, Budapest, Magvető, 1990, 2. kötet, 287.

¹⁶ *A debreceni ev. ref. Főiskolai ÉNEKKAR Jegyzőkönyve 1906* (továbbiakban: *Jegyzőkönyv 1906–1924*), TtREL II. 24-c4., 203.

¹⁷ I. m., 204.

¹⁸ I. m., 227.

¹⁹ Uo.

Az elesett diáktársak közül nem mindenkinek a temetésén tudott részt venni a Kántus. 1915. november 5-én a próbán emlékeztek meg Fehér Imre barátjukról.²⁰ A negyven bevonult teológus mellett más egyetemi karoknak is voltak hősi halottai, mint például az 1914/15-ös tanévben másodéves joghallgatóként bevonult basszus énekes Balogh Gerő, aki 1916. november 28-án a „*harctéren szerzett sebében*” halt meg, és akit másnap a vasúti állomásról temettek.²¹

Természetes volt, hogy Ferenc József osztrák császár és magyar király temetésének napján, 1916. november 30-án a református Nagytemplomban tartott gyászistentiszteleten is a Kántus énekelt. Még az 1848-as hagyományokhoz annyira ragaszkodó Kollégium énekkarának jegyzője is az „*eltávozó kedves halott*”-ként említette az uralkodót.²²

A korábbinál kisebb létszám még nem is lett volna akadály a szolgálatoknak. A vesztes ország anyagi nehézségei és a román megszállás miatt viszont kevesebb gyászoló család engedhette meg magának a Kántus által rögzített stóla kifizetését. 1904-től, a temetési tiszteletdíj korábbi méltánytalanságokat kiküszöbölő elosztásának az énekesek Kántusban eltöltött éveit figyelembe vevő gyakorlata szerint a szokásos 120 korona harmada a kollégiumi pénztárat illette, 20 korona a karnagyot, 24 korona a jegyzőt és a két szólamvezetőt. A fennmaradó 36 koronát 30-30 fillér különbséggel progresszíven emelkedve.

Az Őszirozsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején két és fél évig – 1918 őszétől 1921. május 4-ig – szünetelt az egyik legfőbb tevékenységük és bevételi forrásuk. Az 1920-as évek eleji infláció miatt 1920. november 16-án az egyházkerület rendkívüli intézőbizottságához mint felsőbb hatósághoz fordultak a stóla emelése ügyében. 750 koronára kívánták emelni a gyászoló család által fizetendő összeget, melyből 250 a Kántus pénztárat illette. Jóval magasabb volt a kertészekben – vagyis a város kerteknek nevezett külső városrészeiben – és a vidéken végzett szolgálatokért kért tiszteletdíj: 1200, illetve 1500 korona. Egy év múlva – 1921. december 9-én – már 1000 koronáról 1500 koronára kívánták emelni a tiszteletdíjat, azzal az indoklással, hogy más helyi dalárdák ennél is többet kapnak. 1923. április 27-én pedig már a – szintén Mácsai Sándor által vezetett – Városi Dalegylet által megállapított díj követését javasolták a folyamatos pénzromlás miatt. A diákok rendszeres jövedelmének megcsappanása mellett a Kollégium is jelentős veszteségeket szenvedett az elveszített háború, az elcsatolt – főleg érmelléki – földterületek és a hadikölcsönbe fektetett kollégiumi vagyon elvesztése miatt. A Kollégiumtól független egyetem új, de egyben anyagilag nagyobb mozgásteret biztosító háttere még egy érvként buzdította az énekes csapatot, hogy az egyetemi rendezvényeken való részvételt is elvállalják.

A kollégiumi hagyományokhoz való kapcsolódás formái, egyetemi ünnepek

1914. június 9-én, amikor a debreceni Nagytemplomban évváró istentisztelettel fejezték be a Debreceni Református Kollégium főiskolai tagozatának utolsó tanévét, a főiskolai ifjúság nemcsak várakozással, de aggodalmakkal is várta az ugyanabban az épületben, nagyrészt ugyanazokkal a tanárokkal és diákokkal elkezdendő egyetemi életet. A Kántus jegyzője az új kezdetet az énekkar megújulásába vetett bizakodással szemlélte, és nagyívű összegzését a biztatás gondolataival zárta: „*Legyen továbbra is a kántus az, aminek lennie kell: egy szövetkezés szíveket és nemes baráti, testvéri viszonyt széttépő indulatok ördögei ellen s akkor nemcsak az egyesület fog nemesedni, de eléri legmagasabb célját.*”²³

Az egyetemi létre való átállással kapcsolatos aggodalmakat elsősorban a hagyományok életben tartásával kapcsolatban fogalmazták meg, hiszen a múltjára különösen büszke Kollégium a társadalmi átalakulással összefüggő intézményi változásokat mindig is nehezen viselte. Az 1850-es évek elején például a Kollégium három éven át ellenállt az Entwurf pedagógiai és szervezeti

²⁰ I. m., 231.

²¹ I. m., 256. A temetéssel kapcsolatban feljegyezték két énekelt gyászének címét. A 17. századi német eredetű „*Minden ember csak balandó...*” a ma használatos evangélikus énekeskönyvben is szerepel az 512. szám alatt, míg a háborús körülményekre utaló „*Hős halott felett az ének...*” eredetét nem sikerült kideríteni.

²² Uo.

²³ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 193.

újításainak, megnehezítve az érettségizők dolgát, akik a premontrei rend nagyváradi gimnáziumában érettségizhettek.²⁴ 1880-ban a városi önkéntes tűzoltóság vette át a Kántus mellett a másik jelentős, közfeladatot ellátó diákegyesület feladatait, így megszűnt a diáktűzoltóság. Ezután a Kollégium testi erővel büszkélkedő diákjainak közéleti szerepe háttérbe szorult ugyan, de az évről évre cserélődő tanulóifjúság kollektív emlékezete²⁵ a „hivatalos” iskolatörténeti könyveknél erősebben őrizte a régi hagyományokat. A Kollégium Gyűjteményeinek igazgatója, G. Szabó Botond utalt E. Kiss Sándor visszaemlékezésére, aki „45 évvel a tűzoltóság megszűnése után, 1925-ben került a Kollégiumba”²⁶, és élő hagyományként idézte fel, hogy „szájról szájra jártak a legendák a rettenetes erejű nagybotosokról, veszélyt nem ismerő diáktűzoltókról, a hajnalig tartó majálisokról”.²⁷

A jogosnak tűnő félelmekkel kapcsolatosan a klasszikus műveltségű jegyző a közhely természetességével idézte és fogalmazta át a reformáció korából származó latin mondatot az 1913/14-es tanévre vonatkozó jegyzőkönyvi rész nyitólapján: „*Tempora mutantur / Sed Nos non mutamur in illis*”²⁸ – „az idő változik, de mi nem változunk vele”. Ha feltételezzük, hogy a Főiskolai Énekkar jegyzője a közösség véleményét képviselte, akkor a választott mottó arra utal, hogy az énekes ifjak a következő tanévben induló egyetem világán belül ragaszkodtak saját hagyományaikhoz.

Az alapvetően teológusokból álló énekkar tagságának változása mellett a teológus hagyományok és az új rítusok párhuzamosan jelentek meg. 1914. szeptember 16-án a szintén a Kollégiumhoz tartozó Református Főgimnázium új helyen, a Péterfia utca eleji, saját korában a legmodernebbnek számító, kiváló felszereltségű épületben kezdte meg tanévet, majd egy hónapra – november közepéig – kolerajárvány miatt szünetelt a tanítás.²⁹ A Főgimnázium évnyitó ünnepi istentiszteletén is szolgált a Kántusa Nagytemplomban, majd két héttel később, október 1-jén a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem évnyitóján, ugyanott. Az énekkar egyik feladata ezentúl nem a főiskolai, hanem az azt felváltó egyetemi ünnepeken való szolgálat lett.

A nemzeti és felekezeti emlékezet alkalmai az első világháború idején a Főiskolai Énekkar jegyzőkönyvének tükrében

Az aradi vértanúk emléknapja, október 6.

Mivel az 1914/15-ös tanév elején a főiskolából egyetemmé válás átmeneti helyzetében – csupán néhány nappal az október elsejei tanévnyitó után – a Magyar Irodalmi Önképző Társulat még nem alakult meg, a Kántus vezetősége szervezte meg a korábbi évtizedekben a MIÖT által szervezett október 6-iki megemlékezést is. Az énekeseknek már a szeptember 16-iki gimnáziumi tanévnyitóra is fel kellett készülniük, ezért a részben katonakórháznak kijelölt ókollégiumi épületben kiváltságosnak érezhették magukat, amire a jegyző szerint a feladat vállalásával utal. „*Hogy azonban az örökemlékű gyásznap ne múljk el felettünk nyomtalanul, Énekkarunk kötelességének tartotta leróni – bármily*

²⁴ Győri L. János, *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának története (1850–1952)* = Győri L. János (szerk.), *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012)*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, 15–128, 38.

²⁵ A kulturális emlékezet „az értelmezés közös kereteként” való megközelítéséért egy religio-kulturális csoport szempontjából lásd Gaál-Szabó Péter *History and Memory in Martin Luther King, Jr.'s Sermons* = Language, Literature and Other Cultural Phenomena: Communicational and Comparative Perspectives Craiova, szerk. Parpala, Emilia, Carmen, Popescu, Románia, Editura Universitaria Craiova, 2019, 123.; illetve az emlékezet „ellentörténelemként” való értelmezéséért *Cultural Memory and Countering History through Memory in Martin Luther King, Jr.'s Sermons* = Intertextuality, Intersubjectivity, and Narrative Identity, szerk. Gaál-Szabó, Péter, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2017, 77–90, 77.

²⁶ Gáborjáni Szabó Botond, *A gerundium – egy jelkép születésének háttere* = Gerundium, I. évf. 1. sz. (2010), 8–27, 10.

²⁷ É. Kiss Sándor, *Képek a debreceni kollégiumi diáktűzoltóság életéből* = Tanítóképző Intézetek tudományos közleményei XI., Debrecen, 1977, 211. – idézi Gáborjáni, i. m., 10.

²⁸ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 171. A Caspar Huberinus (1500–1553) német teológushoz kapcsolt szólás eredetileg a körülményekhez igazodó változást hangsúlyozta: „*Tempora mutantur, et nos mutamur in illis.*”

²⁹ Győri L. János, i. m., 79.

szerény formában is – a kegyelet adóját martyrjaink iránt.”³⁰ A rögtönzöttnek tűnő rövid megemlékezésen „véletlenül” részt vett Kiss Ferenc rektor és még néhány egyetemi professzor. A jegyző megjegyzése arra utal, hogy nem jutott idő és figyelem a társasági formaságokra sokat adó közösségnek meghívókat küldeni, ami miatt az új intézmény oktatói és vezetői nem sértődtek meg, hanem csatlakoztak a déli fél 12-kor tartott megemlékezéshez, és „óhajukra” énekelte el a Kántus Huber *Szabadságdalát* és befejezésül a *Himnusz*t.³¹

A változások és az állandóság viszonya az aradi vértanúkra emlékező összefüggések reprezentációs eseményeinek tükrében mutatható be. 1915-ben, az egyetem és a világháború második évében a szakmaiság fontosabbnak tűnt a hagyományoknál, legalábbis a tanárok számára, abban a nehéz időszakban, amikor a hadiállapot miatt tanteremhez is nehezebb volt jutni.

Kósa Béla jegyző a szokott tárgyilagosságon túlmutató retorikával írta le a megemlékezést: „*Demonstratív ünnepélyt nem rendez a kántus tekintettel a politikai helyzet körülményeire. Megemlékezni azonban el nem felejt! Hisz magyar ifjak a kántus tagjai – kálvinista magyarok! Kiknek lelkére ráborulhat az október 6 véres borúja – de lelkünk mélyén ama márciusi ifjak álmai élnek, reményei rajzának! Még Mácsai Sándor a kántus karnagya-vezető tanára, addig feledni nem lehet magyarságát az ifjúságnak!*”³² A felkiáltójelekkel írásban is hangsúlyozott pátosz az egyetemi oktatók közönyére reflektált. Balázs Győző harmadéves teológus ugyanis megbotránkozásának adott kifejezést arra vonatkozólag, hogy „*az egyetemi tanári karnak több tagja előadást tartott*” a nemzeti emlékezet fontos napján. Ő indítványozta, hogy legalább a Kántus menjen ki „*a síró oroszlánhoz*”, vagyis az 1915 februárjában megnyitott Hősök temetőjének emlékművéhez, ahol a „Hős csatáknak ím a vége... kezdetű háborús énekkel emlékeztek. Ugyanott hajdani dalostársuk, az abban az évben, 1915 júniusában tífuszban elhunyt Szathmáry Lajos sírjánál énekeltek el az évtizedeken át repertoáron szereplő „A sír homályos éjjelét...” kezdetű temetési éneket. Ezután a közel fekvő Hatvan utcai temetőbe mentek, ahol „*az öreg dalos diák »jó Csokonai« Vitéz Mihály sírja mellett sem haladhattunk el úgy, hogy az »Ekeho« és »Reményhez« édes bús hangjait el ne suttogjuk az álmodó dalosnak*”.³³

A zarándoklat jellegű esemény rögtönzött volta egy fél évszázados tradíciót segített életben tartani. Fazakas Gergely Tamás a szabadságharc debreceni emlékezetének rítusairól szóló tanulmányában sajtóforrásokat idézve foglalja össze a javarészt kollégiumi diákok által kialakított és ápolt szokásokat. „A kiegyezés előtti esztendőkből (de talán már az 1850-es években is) a kollégiumi diákok valószínűleg nemcsak egyenként, hanem közösen, nagyobb számban is kilátogattak az augusztus 2-i debreceni csata vagy a tömegsír helyszínére.”³⁴ Négy évtizeddel korábban „a forradalom és szabadságharc emléknapja még bizonyosan összekapcsolódott a Csokonaira történő emlékezés kollégiumi hagyományával,”³⁵ részben a kényszer szülte megoldás továbbéléséért, hiszen az önkényuralom évtizedében a még friss traumára utalni a város határain túli emlékhelyeken lehetett a nagy nyilvánosság elkerülésével, másrészt a debreceni diákság számára különösen fontos nemzeti költőre emlékező és politikamentes alkalmak szervezésével. 1890 előtt még a március 15-iki ünnepségek alkalmával is kivonult a kollégiumi diákság és a városi polgárok az augusztus 2-i csata helyszínére és a honvédsírokhoz, majd az ünneplés terei a belvárosba „húzódtak vissza”. A diákság zarándoklata azonban rendszeres maradt Csokonai-sírjához, a Hatvan utcai temetőbe, a Kántus állandó jelenlétével és megszólalásával.

A Kántus jegyzőkönyvében részletesen megörökített 1915-ös esemény jelentősége abban rejlik, hogy a Kántus tevékenységének és közösségi tudatának egyik legfontosabb eleme, az emlékezés köré épülve egyetlen napba sűrítve illusztrálja, hogyan képviselte a kollégiumi és egyetemi tanulóifjúság meghatározott és jól körülírható egyedi feladatokra összegyűlekezett csoportja a közösségi emlékezet különböző szintjeit, miközben saját szerepét hangsúlyozta. A

³⁰ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 201.

³¹ Uo.

³² I. m., 228.

³³ I. m., 229.

³⁴ Fazakas Gergely Tamás, *A szabadságharc ritualizált emlékezete Debrecenben – Szimbolikus térjoglás a periferiától a belvárosig (1849–1902)* = *Studia Litteraria* 60. évf. 1–2. sz. (2021): Városi emlékezet és identitás, 63–109, 77.

³⁵ I. m., 79.

nemzeti történelem emlékezete a vértanú tábournokok, míg az intézményi közösség a háború helyi áldozatainak és a Kollégiumból kicsapott, de azzal mégis szorosán összeforrott költőtekinélynek a kultuszát ápolta. A jegyző szavai alapján a folytonosságot az 1877 – egy emberöltő – óta az énekkart vezető Mácsai Sándor biztosította. Ráadásul alig lehet különválasztani egymástól az emlékezésnek itt említett rétegeit, hiszen a szabadságharcos nemzetőrök között a világháborús részvételhez hasonlóan sok kollégiumi diák is harcolt.

A következő tanévek megemlékezései még visszafogottabbak lettek. 1916-ban „*csak egyszerű körülmények közl*” tartotta megemlékezését az előző nap megalakult Kántus.³⁶ 1917. október 6-át így szembesítette a korábbi alkalmak idealizált képével Orosz Lajos kántusjegyző: „*Régi idők szép emlékei jutnak eszünkbe. Az öreg Collegium ifjú diákjai ünnepeltek. A magyar irodalmi társaság szép ünnepélyt rendezett a Collegium udvarán. Dicsőtő versekben, mélabús magyar nótákban s kántusdalokban lángolt fel az örök magyar hazaszeretet. Megannyi ősmagyar ünnepély, régi táltosáldozat volt ez, hősokeet dicsőtő regösünnepély. A nagy udvar tele áldozó-ünneplő rokonsággal. Mindez egy időre elmúlt. Más a világ, más az idő, körülöttünk új minden, talán mi magunk is megváltoztunk, csak az oltár ugyanaz, a szívünk. Csendesen, magunkban emlékeztünk, a Cantuseremben. Elénekeltek a »Hős csatának im a vége« kezdetű darabot. Utána nagytisztelétű urunk [Mácsai Sándor karnagy] emlékezett az aradi vértanúkról. Ünneplésünket a Hymnusszal rekesztettük be.*”³⁷ 1918-ban „*csendesén, magunkban emlékeztünk*”.³⁸ 1919-ben pedig, a román megszállás alatt betiltott gyülekezési jog miatt csak egy próba közbeni megemlékezést jegyeztek fel: „*Titkos kesergések kora ez.*”³⁹

A felelevenített öt tanév öt különböző jegyzője ugyan eltérő stílusban, de egybehangzóan megfogalmazta, hogy a Kántus mint az egész intézmény nevében cselekvő, a kultikus jellegű eseményt közösen véghez vivő testület, az emlékezés kiváltságos végrehajtójaként képviselt ez eszményt. Bár tanulmányában S. Varga Pál a történelmi reflektáltsággal szembesítve vizsgálja a kollektív emlékezetet, megállapítása az aradi hősokekre emlékezők és az alkalmat tudomásul nem vevők két pólusára is igaz: „*elvíleg a kollektív emlékezet sem közvetlen önadottságként kínálja a múltat, vagyis nem magától értetődően része a „benne-lét”-nek – a nem személyes múltat mindenki tanulás útján sajátítja el –, a szocializáció során azonban identitásunk elemévé válik.*”⁴⁰ A Főiskolai Énekkar tagjai mint az emlékezés iskolai, egyházi és városi alkalmainak állandó résztvevői a többi diáknál és tanáraiknál erősebben érezték annak felelősségét, hogy a magyar történelem hőseinek emlékezetét őrizzék.

Nem volt példa nélküli a közöny érzése a századforduló óta, vagyis a szabadságharc bukása után bő fél évszázaddal, amikor a szemtanúk és résztvevők száma is erősen magfogyatkozott.⁴¹ A Debreceni Főiskolai Lapok már másfél évtizeddel korábban is közölt hasonló tartalmú véleményt, igaz, nem a Kántussal szembeállítva, hanem 1898-ban a diákság közönyéről,⁴² 1899-ben pedig a nagyközönség ridegségéről szólva.⁴³ 1903-ban a Debreczen című napilap beszámolt az iskolák gyászünnepeiről, kiemelve az „*öreg kollégium ifjúsága*” „*nagyon szép és hazafias*” programját, és azt is, hogy a városban közönyt láttak, gyászlobogókat alig, sőt a városházán még tanácsulést is tartottak.⁴⁴

³⁶ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 254.

³⁷ I. m., 279.

³⁸ I. m., 279.

³⁹ I. m., 314.

⁴⁰ S. Varga Pál, *Kollektív emlékezet és történelmi tudományok* = *Studia Litteraria* 51. évf. 1–2. sz. (2012): Emlékezhelyek, 32–40, 32–3.

⁴¹ „*Egyre kevesebb lesz a száma a legendás idők élő tanúinak, hőseinek. Tegnap ismét elhunyt egy 1848–49-es honvédbadnagy, id. Gáll József. 78 éves volt.*” *Nagy idők nagy tanúja* = *Debreczen* XXXVI. évf. 210. sz. (1904. október 8.) 5.

⁴² Dósa István, *Ad-res* = *Debreceni Főiskolai Lapok* XLI. évf. 4. sz. (1898. december 20.) 49–50.

⁴³ *Október 6.* = *Debreceni Főiskolai Lapok* XLII. évf. 1. sz. (1899. november 1.) 7–10, 7.

⁴⁴ *Napi hírek* = *Debreczen* XXX. évf. 192. sz. (1902. október 6.), 4.

A Református Kollégium tanulóifjúságának máig is egyik legfontosabb megemlékezése a reformáció ünnepe, vagyis a megemlékezés Luther 1517. október 31-iki fellépésére. A kollégiumi diákok megemlékezéseit a Hittanszaki Önképző Társulat (HÖT) szervezte, de mindig a Főiskolai Énekkarral egyeztetve. A két egyesület tagsága között jelentős átfedés is volt. A tárgyalt időszak elejéről, 1914-ből nem maradt fenn feljegyzés. Valószínűleg az első egyetemi tanév október eleji indulása miatt a HÖT még nem tudta méltó módon megszervezni az alkalmat, a Kántus nem önállósította magát. A következő tanévben viszont már az előző évekhez hasonlóan, több helyszínen és méltó módon tartották meg a rendezvényt.

A gályarabok 1895-ben felavatott emlékoszlopa 1899-től vált az október 31-iki ünneplés szabadtéri helyszínévé. 1915-ben a nagytemplomi emlékűnnep után itt énekelték Mácsai Sándor művét, a Gályarabok énekét, Balázs Győző ünnepi beszédét szavalat követte, majd újra egy Mácsai-mű, a 16. zsoltár feldolgozása következett. A délután öt órai dísztermi rendezvényen pedig Schneider művét, A reformáció emlékűnnepén címűt adták elő. Az egyházi előjáróságot és a városi érdeklődőket is érintő alkalmakon a Kántusnak nagy szerep jutott. A jegyző külön kiemelte, hogy a délelőtti istentiszteleten első alkalommal fordulhatott elő, hogy a Kántus testületileg vette föl az úrvacsorát.⁴⁵ Hasonló zajlott az 1916-os ünnep is.⁴⁶

A reformáció 400. évfordulóján azonban a háborús körülmények között is nagyobb szabású és több részből álló eseménysorozattal készültek. Az október 31-iki emlékűnnepség után november 4-én kilenc órától a Nagytemplomban, öt órától a Díszteremben tartottak megemlékezést a Debreceni Protestáns Irodalmi Társasággal és a Hittanszaki Önképző Társulattal együtt. November 11-én az Oratóriumban a diákság emlékezett meg az évfordulóról, és a Gályarabok emlékművéhez is kivonultak.⁴⁷ A jegyző, Orosz Lajos hangsúlyozta a Kántus szerepét: „6 évi kántus tagságom alatt azt tapasztaltam, hogy ez ünnepet a kántus mintegy a magáénak tekinti s az összes ünnepségek közül a leglelkesebben erre készül.”⁴⁸

A lelkesedés az előadott művek harcias stílusának is köszönhető lehetett. Nemcsak a 46. genfi zsoltár – „*Az Isten a mi reménységünk*” –, de Luther azt parafrázáló éneke, az „*Erős vár s mi Istenünk*”, vagy a „*Térj magadhoz, drága Sion*” olyan lendületes, indulószerű egyházi darab, amelyeknek többszólamú férfikari feldolgozásai is komoly erőt sugároznak. Nem véletlen, hogy a Kántus több vidéki településen is részt vett a reformáció évfordulóját ünneplő rendezvényeken decemberben: Tasnádon, Mátészalkán, Hajdúszováton, Nádudvaron és Békésen. A forgatókönyv hasonló volt mindenütt: templomi ünnepség két egyházi darab éneklésével, díszbéd, majd a Gályarabok énekének előadása.⁴⁹

A Főiskolai Énekkar tagjainak nehézségei és konfliktusai az első világháború éveitől

Az egyetem alakulás és a háború debreceni oktatásra gyakorolt hatásai éppen azt a szellemiséget erősítették, amelyet a jegyző is hangsúlyozott: a változó világban a közösség ereje a változatlanban rejlett. A Kántus jegyzőkönyvi bejegyzéseiben szinte csak olyan megállapításokkal találkozunk, amelyek a diákságnak és több alkalommal az énekkar tagjainak a hagyományokhoz való ragaszkodását hangsúlyozzák.

A zökkenőmentes folytonosságnak több előre nem látható akadály is támadt. A következő tanév megkezdése előtt a főiskolás diákok jelentős része – 40 fiatal – bevonult katonának, miután június 28-án az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbiának küldött hadüzenetével elkezdődött a világháború. A hivatalos feljegyzések hangvétele miatt az utókor egységesnek látja a diákok

⁴⁵ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 230.

⁴⁶ I. m., 254.

⁴⁷ I. m., 280.

⁴⁸ I. m., 281.

⁴⁹ I. m., 283.

lelkesedését, azonban előfordult indokolható vonakodás is. Balázs Győző – később lelkészi végzettségű vallásnár – emlékiratában ugyan felidézti, mekkora ellenállásba ütközött, amikor családjának tett ígéretéhez híven nem volt hajlandó csatlakozni a hadba vonulókhöz,⁵⁰ a többi dokumentum mégis az önfeláldozás és a hazaszeretet egységes lelkesedését tükrözi.

A változások közül a legfontosabbakról, az épületekkel és a tantermekkel kapcsolatos szükségmegoldásokról például a jegyző nem írt. Pedig még az 1917/18-as tanévről is szól olyan kései – 1944-ben írt – visszaemlékezés, amely a zűrzavart és a tanári nemtörődömséget emelte ki: „*Az egyetemen pedig teljes volt a háborús zavar. Ferenczy Gyula professzorunkkal egész semester alatt sem találkoztunk, mégis kitűnőre colloquáltunk. Sas Bélára nézni sem merészteltünk s az öregebbek tanácsára a colloquiumon való kijátszásán járt az eszünk... Mindezt tetézte az internátus szörnyen elhanyagolt berendezése s az ellátás sokszor kibíratatlan hiányosságai. A diákélet azonban virult s Almási Márton vagy Ferenczy Károly seniorsága alatt holmi mulatozások is előadták magukat.*”⁵¹

Ráadásul a Kollégium főépületét – vagy ahogy akkoriban, a Péterfia utcai Főgimnázium elkészülte után nevezték, az „ótanodát” – készenléti katonai kórháznak jelölték ki.⁵² A Kántus szórakoztató délutánokkal igyekezett vidítani az itt ápolt sebesült honvédeket, akik közül többen a Kántus alapítványi hangversenyek is meghallgatták.⁵³ 1914 nyarától 1916 végéig az – az Oratórium mellett – a Kollégium délkeleti sarkának második emeletén található Kántusteremben, vagy korábbi nevén az Odeumban is teológiai előadások folytak,⁵⁴ ami az énekkar működését nem befolyásolta, hiszen a hetente három este tartott próba időpontjában korábban sem tartottak előadásokat. A közellátás akadozására utal, hogy 1916. október 13-án a Kántus közgyűlése „*a gázvilágítási mizériák miatt*” kérvényezte a villanyvilágítás bevezetését az énekkerembe.⁵⁵ A kérelem nemcsak ekkor, hanem egy évvel később is elutasított, pedig „*a háború folyamán a gázvilágítás annyira rossz lett, hogy a be-beálló egyiptomi sötétség miatt gyakran el kellett halasztanunk a próbáinkat*” – írta a jegyző ironikus ószövetségi utalással.⁵⁶ Az énekkar kérvénye arra utal, hogy a Kántusterem bizonyos értelemben az énekkar fennhatósága alá tartozott, hiszen nem volt automatikus annak modernizálása. Az ekkor működő világítástechnikai berendezés nem lehetett elavult, hiszen 1902 novemberében indítványozta a Kántus választmánya, hogy a Kollégium gazdasági tanácsa higiénikus okokból Auer-égőkkel szerelje fel a nagy belmagasságú tágas termet.⁵⁷

A háború természetesen az énekkar létszámára is hatott. A harminc hadbavonult énekest az itt maradók igyekeztek pótolni, akik közül többen kórházi szolgálatot is elláttak,⁵⁸ és akikhez december 9-én a Kántus Közgyűlésének hozzájárulásával hét jogász- és bölcsészhallgató is csatlakozott. A jegyzőkönyvi adatok szerint 1914 őszén 42 taggal kezdte meg a tanévet az előző

⁵⁰ Balázs Győző, *Menekülésem a teológiától* = Jó utána lenni..., Miskolc, Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon, 2007, 118–163, 136.

⁵¹ *Tóth Dezső önéletrajza* = Tiszántúli református lelkész-önéletrajzok 1942–1944 – A Tiszántúli, Királyhágómelléki és Kárpátaljai Egyházkerületek lelkészeinek emlékezete, II. kötet, szerk. Szabadi István, Debrecen–Nagyvárad, A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára, 292–309, 298.

⁵² Mudrák József – Király Sándor, *Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka* = Orosz István – ifj. Barta János (szerk.), *A Debreceni Egyetem története*, 57–73, 57

⁵³ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 204. „*Maga az ünnepély szokatlanul komoly, méltóságteljes volt.*” Uo.

⁵⁴ Mudrák – Király, *Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka*, 57.

⁵⁵ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 261.

⁵⁶ I. m., 279.

⁵⁷ *A debreceni ev. ref. főiskolai énekkar Jegyzőkönyve 1891*, TtREL II 24-c 3, 299. „Az 1890-es évek szenzációja az Auer von Welsbach által tökéletesített izzóharisnyás gázégő, mely a lakásvilágításban szinte azonnal kiszorította a nyíltlángú lámpákat, és az akkoriban már terjedő villanyvilágítással szemben újabb negyedszázadra biztosította a gázvilágítás versenyképességét... gyors elterjedését elősegítette a nyíltlángú lámpákhoz képest alacsonyabb gázfogyasztása és az izzóharisnya jelentős, már az elektromos lámpákéhoz mérhető fényereje..., modernebb változata az invertált vagy fordított égő; lényege, hogy a gázcső nem fel, hanem lefelé mutat..., alkalmas volt csillárok vagy falikarok égőinek, ugyanis minden korábbi lámpatípussal ellentétben lefelé nem vetett árnyékot.” Rusvai László, *Békebeli világítástechnika* = Víz, Gáz, Fűtéstechnika és Hűtő, Klíma, Légtéchnika Szaklap, 2008/4., <https://www.vgfszaklap.hu/lapszamok/2008/aprilis/1195-bekebeli-vilagitastechnika> (letöltés: 2026. 05. 23.)

⁵⁸ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 206.

években 60-70 tagú kórus.⁵⁹ A következő tanév eleji 45 tagból negyvenen maradtak.⁶⁰ 1916 őszén 34 énekessel kezdte a tanévet a Kántus, amelyben egy jogáshallgató maradt, és két gimnazista is belépett.⁶¹ Utóbbiak csak ritkán csatlakoztak 7. és 8. osztályos korban, és valószínűleg közben továbbra is énekeltek a gimnáziumi énekkarban, melyet a Kántust is vezető gimnáziumi énektanár, Mácsai Sándor szervezett. 1917 szeptemberében egyetlen nyolcadikos gimnazista maradt, és a lelkésznek készülőkön kívül nem volt más egyetemista a 41 tagú Kántusban.⁶² 1918-ban 32-en kezdték meg a tanévet, de a második félévben héttel bővült a tagság, mivel a háború befejeztével több leszerelt diák is folytatta tanulmányait. A bevonult teológusok közül két visszatérőt említ a jegyzőkönyv: Varga Ferencet és Leel-Össy Árpádot, aki István nevű bátyját veszítette el a háborúban.⁶³ A Tanácsköztársaság majd a román megszállás miatt is nehéz 1919-es év szeptemberében a 32 énekes között két gimnazista is beiratkozott, és szokatlan módon egy Szabó Gyula nevű rendőrtisztviselő is, aki a második félévben kimaradt.⁶⁴

A visszatérő vagy tanulmányaikat a háború után megkezdő diákok nagyszámú jelentkezése miatt az egyetem létszámával együtt a Kántusé is emelkedett. Az egyetemi alkalmakon való szereplés egyik elvi akadálya lehetett, hogy a köztudatban a lelkészképzéshez kapcsolódott a Kántus tagsága. 1918. december 3-án az énekkar választmányi gyűlése az Egyetemi Kör három szereplésre felkérő átiratát tárgyalva fogalmazta meg nyitottságát a többi kar felé. „*Az Énekkar mindig kész arra, hogy az egyetemi ifjúságot támogassa, viszont felhívja az Egyetemi Kör figyelmét az Énekkar ügyének az ifjúság közötti propagálására, és kéri annak a téves felfogásnak a leszorítására, mely szerint a Kántus exclusiv theológus intézmény.*”⁶⁵

Az emlékezet és az elvárások konfliktusai – egy érzékeny teológus, a polgármester és a Vöröskereszt

Az elhunytakhoz fűződő személyes ismeretség mellett a gyászszertartásokkal kapcsolatos bevonódás fokát növelte, hogy a halálos betegségek a háborúban közvetlenül nem érintett énekesek életét is fenyegették. Kósa Béla jegyző például azért kényszerült átmenetileg átadni feladatait Török József esküdtfelügyelőnek, mert ő is a tífusszal küzdött.⁶⁶

Gyógyulása után azonban olyan konfliktust sikerült feloldania békeszerető teológustársaival, amelyet a jegyzőkönyv csak érintőlegesen említ. A nagypolitikát is érintő esetet a nála fiatalabb, kántusjegyzőségben őt követő – tehát társai bizalmát élvező – Balázs Győző emlékirata segítségével tudjuk rekonstruálni. A zsúfolt épületben átmeneti megoldásokkal, gyenge felszereléssel, kisebb létszámmal és a komoly külső elvárásokkal együtt a háború alatt indult új egyetemen elkerülhetetlen feszültségek jelentős részéről a hivatalos dokumentumok nem tanúskodnak. Az érzékeny lelkű teológus, Balázs Győző azonban beszámol két egymással összefüggő eseményről is, amelyekben a katonaságot nem vállaló hallgatók az egyházi és egyetemi vezetéssel kerültek szembe. Pontos és objektív bejegyzéseikben alig találunk arra utaló jeleket, hogy a háború hősiességét vagy a harctéri szolgálatra jelentkezőket nem támogatták volna, miközben a vezetőség több tagja, a jegyző, az egyik szólamvezető és egy választmányi tag – vagyis nem az éneklésben kiemelkedő, hanem az egyleti tevékenységben a társai bizalmát élvező énekes – a hátszínházi vöröskeresztes kórházi szolgálat mellett döntött a hadba vonulás helyett.

1914 őszén Baltazár Dezső püspök felajánlása nyomán Kiss Ferenc rektor Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszor segítségével hatvan teológust toborzott, akik lemondtak hadmentességi

⁵⁹ I. m., 207.

⁶⁰ I. m., 223.

⁶¹ I. m., 249.

⁶² I. m., 273.

⁶³ I. m., 298.

⁶⁴ I. m., 312. A nem túl ritka nevű rendőrtisztviselő fel-, majd tanévközi eltűnése felveti a lehetőségét annak, hogy az egyetemi diákságot ellenőrzése volt a feladata. Nem volt szokás, hogy külsősök vehettek részt rendszeresen a Kántus életében anélkül, hogy beiratkoztak volna az egyetemre.

⁶⁵ I. m., 304.

⁶⁶ I. m., 206.

jogukról. Miután a püspök lánya, a „*görög istenszobor termetű*” Baltazár Kató a püspöki hivatal előtt átadta a katonának jelentkező fiataloknak a selyemzászlót, a Kollégium épületébe vonulás közben alázták meg a visszaemlékezőt: „*Abogy elvonult a kis sereg mellettem is öten-batan leköptek. Igen: leköptek. A nébányan még rám is kiáltottak a sorból: »Pfüj! Félemberek!*»⁶⁷ Mivel Balázs Győző két bevonuló és később hősi halott bátyjának megfogadta, hogy nem lesz katona, a családot és a szüleiről való gondoskodás felelősségét előbbre tartó ifjú vállalta a megalázó helyzetet. Lelki tusakodása közben a Kollégium padlásfeljárójában arra az elhatározásra jutott, hogy vöröskeresztes gárdát szervez a kigúnyolt „félemberek”-ből. Tizenegy társa csatlakozott hozzá, közöttük az említett Kósa Béla mellett például Szaplóczay Bertalan, a Kántus választmányi tagja is. A memoár szerint Szentpéteri Kun Béla professzor – 1914. október 31-től a Kántus felügyelő tanára – egyenesen a püspök és saját személye ellen irányuló döntésként értelmezte a csoportos vöröskeresztes szolgálatra jelentkezést.

A Kántus vezetőségének tagjaival kialakult konfliktus tovább gyűrűzött, részben országos jelentőségű eseményekkel kapcsolatosan nem sokkal később, dr. Jászi Viktor jogászprofesszor temetési szertartásai után. A halottas háznál – még nem lévén temetői ravatalozó – a Kántus „*legjelesb 12 tagja*” szolgált 1915. február 25-én,⁶⁸ Ezután a koporsót vonattal Budapestre szállították, ahol a Farkasréti temetőben a pesti kiképzésen részt vevő teológushallgatók énekeltek március 3-án. A *Világ* című napilap aznapi beszámolója szerint „*megható volt egykori hallgatóinak részvéte, kik testületileg jelentek meg a gyászszertartáson, s a koporsó mellett egyházi énekeket énekeltek. Jászi Viktort a debreczeni egyetem s a volt kollégium nevében a debreczeni egyetem jogi karának dékánja, dr. Kun Béla egyetemi tanár búcsúztatta el szívetrázó beszédben*”.⁶⁹ A december 1-jétől Budapesti kiképzésükön részt vevő teológuskülönítmény életéről részletesen beszámoló Jakab Sándor naplójának március 2-ára datált beszámolója kiemeli a zord időjárást – „*a hideg szél, a hó mindenkinek pirosrá fújta az orrát*” –, és Szentpéteri Kun Béla lelkiállapotát: „*alig tudott beszélni a nagy megindultságtól*”.⁷⁰

Bár az egyetemi professzor családjától nem vártak el stólat, az elhunyt professzor bátyja, az ismert politikus, Jászi Oszkár április elején küldött 140 korona tiszteletdíjat a debrecenieknek. Sem a jegyzőkönyvből, sem a naplóból nem derül ki, hogy a Pesten éneklőket is megjutalmazta-e Jászi Oszkár. Egyedi jogi helyzet alakult ki ugyanis. A fővárosban katonaként a kiképzésen részt vevők a Kántusban elsajátított repertoár és szokások alapján a temetésen énekesként szolgálatot végzők nem álltak éppen a Kántus kötelékében. Az újsághír „*egykori*” hallgatókat említ ugyan, de az említett napló szerint Kántusként végezték a kántori teendőket, elénekelve a 90. zsoltárt és a „*Nincs már szívem félelmére...*” kezdetű temetési éneket.⁷¹ A napló csak Jászi Oszkár köszönetét említi – a stólat nem –, és azt, hogy hazafelé betértek a Szürke csacsi nevű vendéglátóhelyre, ahol megittak „*per copf*» *egy lityi meleg bort*”,⁷² amit a „*hazai*” szokások alapján a temetés utáni ajándékból vagy a tiszteletdíjból szoktak fedezni.

A hivatalosan éppen nem kántustagokat az egyesületi szabályokra egyébként is ügyelő rendes tagság nem kapzsiságból, hanem a konkrétan nem szabályozott szokásjog alapján kizárta egy másik fontos bevételi forrásból. A Nagy József és a Vecsey–Bruckner házaspár emlékezetére két nappal később, március 5-én tartott emlékhangversenyt előkészítő választmányi gyűlés úgy határozott, hogy a kiosztandó alapítványi jutalmakból csak az egyetemi hallgatóként itt maradt énekkari tagok részesüljenek. A fő érv egyszerű ügyrendi értelmezés szerint az volt, hogy csak aktív kántustag kaphat alapítványi jutalmat. Bár Kántusként vállalták a szolgálatot, és a megszokott formákat alkalmazták, kifejezve természetes kötődésüket a Debreceni Kollégiumhoz, az altiszti

⁶⁷ Balázs: *Menekülésem...* 138.

⁶⁸ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 209.

⁶⁹ *Jászi Viktor temetése* = *Világ*, 6. évf. 62. sz. (1915. március 3.) 10.

⁷⁰ *Jakab Sándor naplója* = HONVÉD TEOLÓGUSOK AZ 1914–1918-AS VILÁGHÁBORUBAN RÉSZT VETT DEBRECENI „40 honvéd teológus diák” HISTÓRIÁJA I-SŐ KÖTET – eredeti kéziratok, okmányok, naplók, levelek, elbeszélések és különböző módokon beszerzett értesülések alapján, összeállította: HUSZÁR ENDRE ny. tábori főesperes, Kenderes 1963 december, TtREK R2981/I., 312–424, 395.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

állományban elég jó ellátásban és a beszámolók alapján komoly megbecsülésben volt részük a fővárosban.

Szentpéteri Kun Béla az öt felzaklató budapesti szertartásról hazatérve értesült a döntésről, és nem volt hajlandó aláírni a kiutalási ívet, amihez felügyelő tanárként joga volt. Így közvetlenül a délutáni ünnepség előtt a kollégiumi pénztárból még nem kapták meg a tagok részvétele, évfolyama, tapasztalata és egyleti pozíciója alapján meghatározott arányban elvben elosztott összeget. Sőt a jegyzőkönyv szerint a felügyelő tanár a felháborodását is kifejezte: „*Abban állapotunk tehát meg, hogy a kántus tagjai pimaszak.*”⁷³

Március 5-én négy órakor a Kántus választmánya úgy határozott, hogy az egész alapítványi összeget, 868,50 koronát a Vöröskereszt Egyesületnek adja. Az öt órakor a Kántusteremben nyomott hangulatban kezdődő hangverseny harmadik száma után azonban megérkezett Márk Endre nemrég megválasztott polgármester, a helyi Vöröskereszt Egyesület ügyvezető elnöke. Rövid beszédet tartott, „és minden szava egy-egy óriási terhet vett le a lelkekről”, mert „*büszke arra, hogy ő is debreceni diák volt, mert látja, hogy nincs ez a név megszegyenítve*”.⁷⁴ Ezek után a felügyelő tanár is megenyhült, és minden énekessel kezét fogva bocsánatot kért tőlük „*még a gondolatban elkövetett*” sértéseikért is. „*Lefőztek, fiúk, de nemesen főztek le.*”⁷⁵

Balázs Győző jóval később másként emlékezett ugyan a felajánlás körülményeire, de emlékei hozzájárulnak az eset megértéséhez. „*Éppen kántusünnepély volt, s mi voltunk a kántus előljárói: jegyző, protokántor választmányi tag, Kun Béla pedig a felügyelőtanár. A felügyelő tanár nem szólt bele például az esedékes jutalomkiosztásba s mi a kiosztásra kerülő 800 korona felől abban állapotunk meg, hogy az egészet a vöröskereszt céljaira ajánljuk föl s az erről szóló bejelentést az ünnepélyen én tettem. Kun Béla maga is csak az én jelentésemből értesült a dolgról. Ő maga is nagy tapsal fogadta ezt a gesztusunkat. Látszott rajta, hogy tetszik neki a fölajánlás. Annál kevésbé lehetett kedveszerinti a tüstént következő második bejelentésem, az, hogy a kántus tagjai közül hűszan vöröskeresztes szolgálatra jelentkezünk és úgy kívánunk résztvenni a háborúval kapcsolatos mindennemű munkában.*

A közönség tombolt az ünneplés lázában. S amikor a tapsvihar elállt, az első sorban fölállt egy szépfejű, nagyon kellemes, idős úr. Intézett hozzánk olyan beszédet, hogy kevés szemben nem csillogott a megbotodottság gyémántgyöngyharmata. [...] Salvator főberceg volt, a Magyar Vöröskereszt elnöke. [...] Meg voltunk mentve a kicsapatástól. [...] Kun Béla pedig a teremből kifele menet így gratulált nekem az ünnepély után: »Gratulálok, híres Balázs Győző, ezt ügyesen kieszelte.« Pedig dehogy is eszeltem én ki bármit.”⁷⁶

Az évtizedekkel későbbi emlékezés összemosza az eseményeket. A Vöröskeresztet patronáló „kellemes” arisztokrata ugyanis majdnem két hónappal korábban, 1915. január 10. és 12. között járt Debrecenben, magyarországi körútjának egyik állomásaként. Az újsághírek és a jegyzőkönyvek szerint azonban a Kollégiumot nem látogatta meg.⁷⁷

Balázs Győző (1893–1973) gimnáziumi vallástanár posztumusz kiadott írásából az emlékező túlérzékeny személyisége a már említett konfliktus elbeszélése alapján torzítja ugyan a beszámoló pontosságát, mégis érdemes forrásként megvizsgálni. Az 1915/16-os tanévben jegyzői megbízást is vállaló, majd esküdtfelügyelőként is tovább éneklő, 1917-ben diplomát kapott fiatalember belső kételyei miatt nem lett lelkész, inkább a tanári pályát választotta. A memoár erős szubjektivitása mellett is képet ad a világháború idejének kollégiumi életéről. „Gondos és részletes megfigyelése éles elméjű elemzéssel párosul”.⁷⁸ A Kántusban igen aktív, a számára fontos ügyekben bátran felszólaló diák visszaemlékezéseiben több esetben is felidézi a hivatalos történetírásból kimaradt személyes aspektusait, részben tükrözve a diákság egy részének véleményét. Ráadásul a többségi és közösségileg elfogadott álláspontokkal szembemenőket is megörökít.

⁷³ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 210.

⁷⁴ I. m., 215.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Balázs Győző, i. m., 141–142.

⁷⁷ Ellenőr, Független Politikai Újság, Marosvásárhely, 9. évf. 7. sz. (1915. január 13. szerda) „*a katonai batóságok és a kórházak vezetősei is a legnagyobb örömmel és hódolattal várják a fenséges urat, ki ma Debrecenből érkezett Erdély fővárosába.*”

⁷⁸ Csohány János, *Balázs Győző tanár emlékiratának olvasóihöz* = Balázs Győző, Jó utána lenni..., Miskolc, Lévy József Református Gimnázium és Diákotthon, 2007, 5–6, 6.

Az egyházigogot tanító felügyelő tanár, Szentpéteri Kun Béla a személyes sértésként érzékelt novemberi visszalépéssel összefüggésben reagált a becsületsértéssel határos válaszával, valószínűleg Balázs Győző személyének is köszönhetően. A vöröskeresztes gárda – a visszaemlékezés szerint – erre a napra időzített bejelentése után Márk Endre tekintélyének és a pénzjutalom felajánlásának köszönhetően simulhatott el.

Márk Endre – maga is kántustag 1869 és 1871 között –,⁷⁹ nemcsak rendszeres vendége volt a Kántus hangversenyeinek, hanem a háború idején és az azt követő években az egyik legbőkezűbb támogatója is. Egy évvel az általa feloldott konfliktus után, 1916. március 5-én 100 koronát küldött „*a tőle annyira kedvelt dalos fiúknak*”.⁸⁰ Adománya arányát és korábbi fellépése hatását jelzi, hogy az összesen 150 koronányi összeget a hadiárvának ajánlották fel a „dalos fiúk” – szintén Balázs Győző indítványára. Ezek után nemcsak a polgármesternek, hanem a jótevő öregdiáknak kijáró tisztelet miatt döntött úgy az 1916. december 1-jén a gyakorló órán – kóruspróbán – közgyűléssé alakult Kántus, hogy kötelességének érezte testületileg kivonulni szeretett jótevőjük édesanyjának másnapi temetésére.

Márk Endre rendszeres, de az alapítványok kamatain túliként mégis rendkívüli anyagi támogatásairól más esetben is döntöttek úgy a „dalos fiúk”, hogy jótékony célra engedik át. 1919. március 4-én a másnapi alapítványi hangverseny jutalmait kiosztó választmányi gyűlésen úgy határoztak, hogy a kapott száz koronát az Erdély védelmére megindított akció javára ajánlják fel.⁸¹

„A 40 honvéd teológus”

Felmerül a kérdés, hogy a hadbavonult és a fővárosban, az összesen 108 önkéntesből álló „Akadémiai Önkéntesek Tartalékos Tisztiskolájának” „Tavaszmező utcai önkéntes iskolá-” jában 1914. december 1. és 1915. március 13. között kiképzésen részt vevő 40 fiatal mennyire szorult rá az alapítványi jutalmakra? Mennyire volt jogos a felügyelő tanár felháborodása? A fél évszázad távolából emlékező nyugalmazott altábornagy felidézi, hogy a Debrecenből együtt érkező diákok „*nemcsak zömét adták az iskolának, hanem az ő csodálatosan gazdag lelkiességükből az iskola karakterét is meghatározták*”.⁸² Nekik is köszönhető volt, hogy „*az iskola komoly munkájára a felsőbb parancsnokság is felfigyelt, és szokatlanul kivételező elismerésének adott kifejezést egyik helyőrségi parancsában*”.⁸³

A felmentés ellenére önkéntesen bevonuló 40 fiatalember nemcsak a katonai vezetés, hanem a háború első hónapjaiban még igen lelkes civil közvélemény elismerését is kivívta, amiben része lehetett a sajtóban megjelent hírek mellett a Kántusnak is. A gyakorlott és igényes közös éneklés valószínűleg az egyenruhás férfiak iránti bizalmat is erősítette. Juhász Ferenc – később tiszabecsi lelkész – önéletrajzi írása így emlékezik a kiképzésre:

„*Minden nap délelőtt kivonulás a gyakorlótérre, és pedig az Üllői út végén lévő ú.n. »Kisrákos«-ra. Ki- és bevonulásunk alkalmával természetesen nótázni kellett. Annak meg mi: debreceniek voltunk a nagymesterei. Már a debreceni rövid katonáskodásunk ideje alatt elsajátítottuk a katonanótákat, amiből jöttek aztán a csak általunk ismert szép nóták, no meg egynehány kántusdarab is. Persze mindennek felett állott a »Rákóczi-induló«, ami a debreceni kántusnak csodás, szép feldolgozású darabja volt, s amit igyekeztünk úgy begyakorolni, hogy a menetelésünk alkalmával karmester nélkül is hibátlanul el tudtuk énekelni. Persze ilyenkor a kántus tagjai mind az első szakaszban meneteltek, fakkok [szólamok] szerint. Később aztán nemcsak a Kisrákosra mentünk, hanem a »Nagyrákos«-ra is, és a Budai-hegyek közé: Farkasrét, Normafa, Jánoshegy, stb., sőt háromszor voltunk Nagytétényben éleslövészetben. Természetesen, ilyen kör keresztülmentünk a városon, sőt a belvároson is, és hát amikor mi rázendítettünk a mi szép nótáinkra, olyan tömeg csatlakozott hozzánk kíséretnek, hogy leállt a forgalom. Nem nagytök, ha azt mondom, hogy volt rá eset, amikor több mint 10.000 ember kísért bennünket. Az*

⁷⁹ Nagy Sándor, *A Debreceni Főiskolai Énekkar (Kántus) 1739–1938*, Hajdúhadház, Kállay János könyvnyomdája és kiadója, 1938, 130.

⁸⁰ *Jegyzőkönyv 1906–1924*, 238.

⁸¹ I. m., 305.

⁸² Nagybaconi Nagy Béla, *ELŐSZÓ a debreceni „40 honvéd teológus” élettörténetéhez = HONVÉD TEOLÓGUSOK...I.* kötet, 4–6, 4.

⁸³ I. m., 5.

*emeletek ablakai megnyíltak, és virágokat szórtak reánk, sőt nem egyszer csokoládék és cigarettás dobozok is hulltak a virágok között.*⁸⁴

A Kollégium intézményi keretei közül kilépő kántusénekeseknek együtt nem sok alkalma volt a történelem során megmutatni, hogy milyen készséget sajátítottak el az énekkari próbák és a fellépések során. Énekes szolgálataik mindig karnagyi irányítással, a hagyományos kóruséneklés keretei között történtek. Még akkor is Kántusként voltak együtt, amikor csak saját szórakoztatásukra a Kántus repertoárján kívüli nótákat énekeltek éttermi, kocsmái környezetben, vagy egy-egy vidéki szereplés után, esetleg utazás közben, a vonaton. Az idézetből kiderül, hogy számukra a többszólamú éneklés természetes cselekvés volt, és abban a tekintetben is alkalmazkodtak az új környezethez, hogy első napjaikban katonanótákkal bővítették repertoárjukat.

A tanulásban egymással vetélkedő négy szakasz katona nem kapott ugyan szabadságot karácsonyra, de az önkéntes tisztiiskola dísztermében a tisztek és feleségeik társaságában a feldíszített karácsonyfa körüli éneklés, imádság és a Himnusz – illetve az ehető díszek elfogyasztása – után az összes teológust és a többieket képviselő két bajtársat vacsorára hívták egy számukra szokatlanul elegáns Dohány utcai étterembe, ahol a vacsora mind a tíz fogásához különböző borokat szolgáltak fel. Nemcsak az éttermi vacsora egyfajta előkelő körökbe történő beavatási története, hanem a kimagasló színvonalú nótázásnak járó elismerés elbeszélését is a katonatörténetek kissé nagyotmondó stílusában jegyezte le az emlékező. Pár nappal később a századosuk, Nagy Béla hívta meg őket a Simplon kávéházba, ahová nem ment ugyan mindenki, mégis olyan többszólamú produkcióval kápráztatták el a vendégeket, hogy még a híres „36-ik Rác Laci cigánykirály”⁸⁵ is abbahagyta a hegedülést, hogy a nótás fiúkkal mulasson.⁸⁶ Különösen megtisztelőnek érezhették ezt a fiúk, mivel a világszerte tisztelt primás sajátos módon fejezte ki elismerését: „ha egy kedves vendége érkezett, az egész bandájával fölállva üdvözölte. A kedves vendéget nem a pénzösszeg szerint mérte, hanem: hogyan értett a nótához? Mert ilyen ember, szerinte, kevés volt, igen nagyon kevés.”⁸⁷ Akkor is fontos szakmai visszajelzésként értékelhetjük a neves muzsikus reakcióját, ha a torzító emlékezés túlzásnak tűnő elemeit lefaragjuk. Az emlékező számára fontos részletek között mindig előkerül a többszólamúság, a lelkesedés és egyes kiemelkedő énekesek teljesítménye, jelezve, mekkora hatással voltak rá a Kántusban szerzett élmények, illetve a segítségével elért sikerek.

Szintén 1915 január elején meghívták a kántusos teológusokat egy Andrássy úti– régi szabadkőműves páholyban berendezett, „előkelő” – hadikórházba szórakoztató előadást tartani a sebesültek számára. Mivel ez a fellépés a kiképzés keretein belül zajlott, elvárás volt, „hogy minél jobban vágjuk ki a rezet,”⁸⁸ így a legszebb Kántus-darabok közül választottak öt-hat számot, melyekhez „a kottákat az öreg Mácsai nagytiszteletű úr már előbb megküldte, hogyha szükség lenne rá valamikor, hát kéznél legyen”.⁸⁹ Az emlékező felidézi a hangverseny megindító jelenetét, amikor egy fiatal lengyel legionista mankójával feszes vigyázzban hallgatta végig a Lengyel himnuszt, melyet a műsorban

⁸⁴ Juhász Ferenc, a „40 honvéd teológus” egyikének életrajza = HONVÉD TEOLÓGUSOK...I. kötet 34–90, 48.

⁸⁵ Rác Laci (36. Rác Laci), hivatalos nevén Rákóczy László (1867–1943) magyar cigányprimás. Apjának a 36. – legkisebb – gyermeke volt, innen ered későbbi nagyon elterjedt címzése. Több primásversenyt nyert híresen jó memóriája lévén, még évek múltán is tudta, hogy kinek mi a kedvenc nótája. Mágánok, arisztokraták, világhírű művészek voltak a tisztelői. Rác Aladár hosszú levélben méltatta, Lehár Ferenc, megköszönte hegedűjátékát, gróf Klebelsberg Kuno sosem felejtette el köszönteni újévkor, hegedűjátékát szívesen és elismerően hallgatták a kor nagy hegedűművészei, pl. Jasha Heifetz és Bronislaw Huberman. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/racz-laci-775FC/> (letöltés: 2026. 06.17.)

⁸⁶ Juhász Ferenc, i. m., 58–60. „Úgy volt, hogy a nóta közepén először Csűrű Pista kapcsolt rá, utána Varga Fei, persze, hogy a kis Pinkász /Leel-Ósly Árpád/ sem maradt le az érzengésű basszusával, s közben lassan felcsatlakoztunk mi is, ki-ki a megszokott hangnemben. Egyszer csak azt vesszük észre, hogy a banda elhallgatott, és a híres cigány-király, kezében a néma hegedűvel ámulva néz ránk... MI pedig nembogy lámpalázt kaptunk volna, hanem – mint akik hozzá voltunk szokva a pódiumon szerepléshez, lévén mindnyájan a híres debreceni kántus tagjai /ők persze ezt nem sejtették! – most már rákapcsoltunk szabályszerűen arra a nótára, és amikor a legszebb összhanggal végigénekelve befejeztük, az addig oly csendes közönség behéről felugrálva... tomboló tetszésnyilvánításba kezdett...” I. m., 59.

⁸⁷ Farkas Imre, *Meghalt 36-ik Rác Laci* = Pesti Hírlap, LXV. évf., 102. sz. (1943. május 7.), 7.

⁸⁸ Juhász Ferenc, i. m., 64.

⁸⁹ Uo.

énekelték, majd sírva szorított kezét minden énekessel. „Úgy éreztük, hogy ennél nagyobb elismerés vagy jutalom nem érhetett volna bennünket”⁹⁰ – idézi fel Juhász Ferenc a nemzeti érzés táplálta rokonszenv megnyilvánulását. A memoárnak ez a mondata azt is hangsúlyozza, mennyire vágytak a teológusok az elismerésre, és azt is segít megérteni, hogy ugyanez a megfelelési vágy állhatott a mögött az elhatározás mögött is, hogy bevonultak, bár nem kellett volna.

A civil nagyközönségnek való megfelelést a később Amerikába emigrált Borshy-Kerekes György Imre története illusztrálja. Ő a kiképzés egész idejére vonatkozóan emel ki egy mondatot: „diákélet volt katonaruhában!”⁹¹ „Csaknem mindnyájan tagjai voltunk a híres debreceni »kántusnak«, s így amikor nagyon nekikeseredtünk, vagy éppen nagyon jó kedvünk kerekedett, zárt teremben négy szőlamban gyűjtöttünk rá a jól betanult darabokra, vagy gyakorlótérre menet vagy jövet a régi vagy divatos bakanótákra.”⁹² Felidéz egy gyakorlatról történő hazafelé vonulást, amikor a Váci utcán keresztül vezette őket a parancsnok, aki „egy kicsit büszkélkedni akart a kitűnően menetelő iskolával a korzózó közönség előtt, s nótázást vezényelt. Összesűgtünk, mi, az első szakasz, s Varga Feri intonálására rábuzdultunk, négy szőlamban a »Wacht am Rhein«-re. Zengett a szűk utca a »Fest steht und treu« hangzatától, s hamarosán kaptunk jobbról-balról megjegyzéseket, hogy ezek biztosan német önkéntesek.”⁹³ A már idézett civil érdeklődés ebben az esetben nem volt annyira hízelgő, de annyit érzékeltet, hogy nem lehetett rossz az énekesek német kiejtése, ha az énekkar repertoárján szereplő német császári himnusz az anyanyelvi énekesek juttatta a járókelők eszébe. A debreceni öntudat azonban helyére tette a szakasz származását. Csűry Pali rázendített a „Debreceni Piac utcán végigmenni nem merek...” kezdetű nótára, majd, hogy egyértelmű legyen, kik vonulnak Pest utcáin, saját szerzeményüket kezdték el, mire a megváltozott a közhangulat, és „alig győztük kiképző altiszteink zsebeit telerakni a sétáló közönség által nyújtogatott cigarettákkal. Mi ugyanis az ilyen adományokat nem fogadhattuk el. Rangunk tiltotta. Sarzsink ugyan még nem volt, de az akkori szabályzat szerint »önkéntes urak« voltunk.”⁹⁴

Az 1963-ban összegyűjtött naplókban és visszaemlékezésekben csak elvétve találunk a kiképzés idejéből arra utaló megjegyzést, hogy kevés pénzünk volt, de valójában alig volt szükségük pénzre, hiszen minden napi igényüket kielégítették. Számukra a március 5-én kiosztott alapítványi jutalmak nem sokat jelenthettek, hiszen már csak tíz napjuk volt hátra a kiképzés idejéből, ezután pedig kisebb csoportokban maradhattak csak együtt, amikor az olasz vagy az orosz frontra vezényelték őket. Addig viszont feljebbvalóik és a polgári lakosság megbecsülésének számos kisebb-nagyobb értékű és jelentőségű jelét élvezhették. Az emlékezésekben a tanulmányaikat végző és napi anyagi gondokkal küzdő diákok aggodalmi helyét átveszik a beosztottaikért felelősséget érző, bajtársaikat elveszítő és a harctéri vagy fogságban átélte nélkülözéseket átvészelő altisztek feladatai.

Nem mindenki tért vissza a teológiára az életben maradók közül sem. Az elveszített háború és az elcsatolt országrészek miatt átélte trauma a húszas években a fokozódó pénzromlással nehezítve nyomta rá bélyegét az egyetemi ifjak és a Kántus életére is. Nem véletlen, hogy a szabadságharc bukása utáni idők egyik gyakran énekelt darabja is előkerült, a *Rab zsidók éneke*, vagyis Giuseppe Verdi *Nabucco* című operájának híres kórusa, melyet január 26-án énekelték újra, amikor mindössze nyolcan gyűltek össze, hogy az egyik legrégebbi alapítványi ünnepélyen Tököly Sabbás alapítványtevőre emlékezzenek.

⁹⁰ I. m., 66.

⁹¹ Borshy-Kerekes György Imre, *Életrajz-féle (a „40 honvéd teológus egyikének életrajza) = HONVÉD TEOLÓGUSOK AZ 1914–1918-AS VILÁGHÁBORUBAN RÉSZT VETT DEBRECENI „40 honvéd teológus diák” HISTÓRIÁJA I-SŐ KÖTET* – eredeti kéziratok, okmányok, naplók, levelek, elbeszélések és különböző módokon beszerzett értesülések alapján, összeállította: HUSZÁR ENDRE ny. tábori főesperes, Kenderes 1963 december, TtREK R2981/2.,150–442, 164.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo. „A muzsika cár elretírt Moszkvába, / Bezárkózott imádságos házába. / Azt kérte ott az Istentől magától: / Ments meg Uram a teológus bakától!”

